

Арапова М.М.

ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯНЫН ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

Арапова М.М.

ПРЕДПОСЫЛКИ НАРОДНОЙ РЕВОЛЮЦИИ

М.М. Arapova

REASONS FOR THE PEOPLE'S REVOLUTION

УДК:947.1:364(575.2)(04)

Всем известно, что 24-марта 2005 года в истории Кыргызстана происходили большие изменения. Если точнее сказать, то впервые за период независимости Кыргызстана осуществилась народная революция. В данное время появились условия и факторы для оживления социальных направлений среди населения.

Everyone knows that 24-march 2005 in the history of Kyrgyzstan, there were big changes. If more accurate to say that for the first time since independence the kyrgyz people's revolution has been realized. At this time there were factors and conditions for the revival of social trends among the population.

Баарыбызга белгилүү болгондой 2005-жылдын 24-март күнү Кыргызстандын тарыхында чоң өзгөрүүлөр болду. Тагыраак айтканда эгемендүү өлкөбүздө биринчи жолу элдик революция ишке ашты.

Бул 1990–1991-жылдары чыккынчылык жол менен СССР кулаган, бул контрреволюция болуп эсептелет. СССРдин бирдиктүү республикалар өз бийлигиндей башкаруу жолдоруна түшкөн, негизинен буржуазиялык жеке менчиктүү, эзүүчүлүк башкаруу системасына өткөндүгүн эч ким тана албайт. Ошондой эле Кыргызстан 1991-жылдын күзүндө альтернативасыз президенттик шайлоо болуп өттү. Натыйжада Аскар Акаев Эгемендүү Кыргызстандын биринчи президенти болуп шайланды. 1993-жылдын 5-майында Эгемендүү Кыргызстандын Жогорку Кеңеши жаңы Конституцияны кабыл алды. Жаңы конституция кабыл алынгандыгына байланыштуу Жогорку Кеңештин жана Президенттин легитимдүүлүгү тууралуу талаш-тартыш пикирлер айтыла баштады. Бирок, Президент менен Парламенттин ортосунда ар кандай тирешүүлөрдүн натыйжасында легендарлуу парламенттин мөөнөтүнөн мурда 1994-жылдын күзүндө таркатылышына алып келди. Ошондон баштап Президент Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын кыскартуунун негизинде эки палаталуу парламентти түзүү идеясын киргизди. Ошол кезде ушундай түзүлүштөн кийин да 1994, 1996, 1998, 2003-жылдарда Конституцияны бузуп референдумдарды өткөрүп, бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу сот бутактарын алсыратты. 2003-жылдагы референдумдан кийинки Конституция мурдагыдан өзгөчө болду. Ушундай

революциялык кырдаалдын пайда болушуна өлкөдөгү саясий, экономикалык жана социалдык проблемалардын 15-жыл бою чечилбей, токтолуп келгени себеп болду. Натыйжада март айындагы революция келип чыкты. Кыргызстан эл аралык финансылык уюмдардын жетектөөсү менен капитализмдин экономикалык, саясий, моралдык акыбалы татаалдашып кризисттик акыбалга келип 2004–2005-жылдары өлкөбүздө революциялык ситуация түзүлгөн. Элдин турмушу күн санап начарлаган. Маданий мекемелеринде иштеген эмгекчилердин маяналары жана орточо пенсиялардын суммасы керектөө бюджеттен 2-3 эсе аздык болгон. Ушундай оор абалдын негизинде бир миллионго жакын кыргыздын уул, кыздары жумуш издеп чет өлкөлөргө кеткен. Биздин өлкөдө жашоонун бир да тармагында алдыга жылуу жок болгон, тескеринче өлкөбүздөгү экономикалык-социалдык акыбалы боюнча өлкө артта калган.

Мамлекетибиздин башчысы Кыргыз Революциясынын эң жогорку кызмат адамы болуп эсептелген Президент Аскар Акаев жылдан жылга өлкөнүн абалын жакшыртуунун ордуна өндүрүштөрдү талкалап, талоонун үстүндө болду. Экономиканын кыр аркасы болуп эсептелген ири ишканаларды чет элдиктерге арзан баада сатуу менен күнүмдүк саясатты жүргүздү. Ушундай шартта орношкон Кыргыз Республикасынын социалдык оор абалы элди революциялык шартка алып келди.

Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоо убагында 2005-жылы угуп көрбөгөндөй мыйзам бузуулар болду. Мындай жогорудагы айтылган элдин жашоосундагы абал, шайлоонун өтүшүндөгү басмырлоо иштерин көрүп турган эл толкуп, көтөрүлүүгө аргасыз болгон. Элдин толкундоосу өлкөбүздүн бүткүл региондорунда болду. Ошентип, өлкөбүздө көтөрүлгөн элдердин өкүлдөрү 24-март күнү борбордук аянтка келишкен. Бул жүргүзүлгөн элдик революциянын болушунун негизги себеби катары төмөнкү талаптар коюлган.

Алар: 1. Аскар Акаевдин кызматтан өз ыктыяры менен кетиши. 2. Жогорку Кеңешке 27-февралда жана 13-марттагы шайлоолордун жыйынтыгын жокко чыгаруу. 3. Өкмөттү толугу менен кетирүү, жаңы өкмөттүн курамын бекитүү. 4. 3-4

айдын ичинде адилет шайлоонун негизинде Президентти шайлоо. 5. Андан кийин 4-5 айдын ичинде Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү менен партиялык тизме менен Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоо. Мына ушундай революциялык чечкиндүү жол менен өлкөбүзгө элдик бийлик алып келүү талабы коюлган. Тилекке каршы бул талаптарды аткарууга контрреволюциялык күчтөр 26-марттан эле иштей башташкан. Албетте, биз кандайдыр бир окуяны сөз кылаардан мурда ал окуянын тарыхына кайрылуубуз зарыл. Бул март айындагы болуп өткөн революциянын чыгуу себеби катары 15-жылдык Акаевдик башкаруу мезгилиндеги топ социалдык-экономикалык, саясий жана маданий проблемалардын өз убагында чечилбей калышына жана башка факторлорду коргоого болот. Ал эми 2005-жылдын февраль айындагы парламентке болгон шайлоонун акыйкатсыз өтүшү бул революциянын чыгышына шылтоо гана болгон. Себеби бул шайлоого чейин эле өлкөдө саясатчылар эл арасында пикир келишпестиктер экс-президент Аскар Акаевдин жүргүзүлгөн саясатынын негизинен келип чыккандыгы барыбызга белгилүү. Март айында болуп өткөн элдик революциядан кийинки Кыргызстандын жашоосуна саресеп салсак, бир топ көзгө көрүнөөрлүк өзгөрүүлөр болду. Албетте кайсы гана доордо, кайсы гана өлкөдө болбосун, коомдук пикирдин өзгөчө орду бар жана ар дайым болуп келе берет. Карама каршылык болмоюнча өнүгүү болбойт дегендей, тигил же бул мамлекетте коомдун пикири менен эсептешпейинче алга жылуу болбойт. Коомдук пикир коомдук психологиянын деңгээли гана эмес, ал өзүнчө тынсыздандырууну, сезимди, ошол өлкөдө болуп жаткан саясатты да өз ичине камтыйт.

Ошондуктан коомдук пикирдин мазмунуна психологиялык билим да кирет. Коомдук пикирди социалдык психологиянын деңгээлинде бөлүп кароого болбойт. Ал мамлекетте жүргүзүлүп жаткан идеологиянын негизинде өнүгүп өрчүп, идеологиянын үстөмдүгү менен түзүлүп социалдык психологиянын деңгээлине көтөрүлөт.

Коомдук пикирге философиялык анализ берүүдөн мурда бул сөздүн маанисине бир аз токтолуп кетүүбүз зарыл. Мисалга алсак Америкалык белгилүү психосоциологдор К.Янг менен Л.Фримендин аныктамасы боюнча "пикир" деген термин "ишеним" же "ынаным" кырдаалды, окуяны же маселелерди чагылдыруу дегенди түшүндүрөт.

Болуп өткөн революциядан кийин өлкөдө жаралган коомдук пикирлер ар кандай түрдө болуп келүүдө. Айрым адамдардын пикирлерине жана массалык маалымат каражаттарында жарык көргөн макалаларга токтолсом. Мында "Ош жаңырыгы" гезитинде басылып чыккан макалада 24-марттагы окуяны биз түздөн-түз "Элдик революция" деп баа берүү туура болоору

белгиленген. Себеби бул күнгө чейинки жана бул күндөн кийинки Кыргызстандын элинин аң сезиминин ортосундагы айырмачылыктар чыкты. Ошондой эле Ош областынын экс-губернатору Анвар Артыковдун пикири боюнча 24-мартта бүт эл көтөрүлүп, ыңкылап жасады. Бирок мааниси жагынан анык төңкөрүш болуп калды деген жыйынтыкка келген. Ушул пикирлердин жаралышынан улам март айында болуп өткөн окуяны революция деп атоодон мурда ушул сөздүн маани-маңызына токтолсок маанилүү болот. Бул "Революция" деген сөз латын тилинен "Revolutio" деп аталып, кыргыз тилине которгондо бурулуш, төңкөрүш, кулатуу дегенди билдирет. Демек, революция социалдык коомдук түзүлүштүн эскисинин ордуна жаңы прогрессивдүүлүктү бекемдөөнү билдирүүчү коомдук жана саясий түзүлүштөгү системанын түп-тамырынан берки өзгөрүшү. Канчалык кайчылаш пикирлер айтылбасын, дүйнөлүк тарыхта белгилүү болгон революциялар 1917-жылдагы болуп өткөн Улуу Октябрь Социалисттик революциясы, 1848-жылдагы Француз революциясы жана башка да тез арада эле ишке ашкан эмес, ага бир нече жыл убакыт керек болгон. Акыркы күндөрү 24-марттагы революция жөнүндө сөз болсо эле көпчүлүгү 1917-жылдагы болуп өткөн Улуу Октябрь Социалисттик революциянын эреже, жол жоболорун айтышып, бул март окуясын андай болгон жок деген пикирлерин айтып келишүүдө. Биз тарыхка кайрыла турган болсок кыргыз эли байыркы мезгилден ушул күнгө чейин көптөгөн татаал тарыхый окуяларды башынан өткөрүшкөнү бизге карт тарыхтан белгилүү. Мына ушундай эле тарыхый окуялардын бири, Эгемендүү кыргыз элинин тарыхындагы эң маанилүү окуялардын бири бул 2005-жылдын 24-март айындагы "Элдик революцияны" айтсак болот. Ошондой эле революцияга чейинки өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүн салыштырып кароо учурдун негизги талаптарынын бири.

Ал эми 2005-жылдын 24-мартындагы Эгемендүү өлкөбүздүн тарыхындагы биринчи "Элдик революциянын" келип чыгышы, анын жүрүшү, жыйынтыктары жөнүндө кыскача айталы, ошондой эле деги эле март окуясын революция - деп атоого болобу деген суроонун тегерегинде төмөндөгүдөй пикирлерди кароого болот. Чындыгында бир эле окуяга карата ар кандай коомдук пикирлердин жаралышы бул мыйзам ченемдүү көрүнүш. 2005-жылдагы Элдик революциянын келип чыгышынын эң негизги эки себеби бар:

1. Социалдык-экономикалык.
2. Саясий-коомдук.

Алгач ушул жогорудагы эки себеби боюнча токтоло кетсек болот:

1. Социалдык-экономикалык себептерине биринчи кезекте калктын жашоо турмушунун начарлап кетиши, жумуш орду менен аз өлчөмдө камсыз болушу, тагыраак айтканда кыргыз жаштарынын Россия, Казакстан жана башка алыскы жана жакынкы чет өлкөлөргө жумушка

кетиши, өлкөнүн ичиндеги миграция, турак жай жана жол курулушуна окшогон бир топ маселелердин өз убагында чечилбеши, жумушчулардын эмгек маяналарынын аздыгы жана өз убагында берилбеши, эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарындагы менчиктештирүү саясатынын терс жактары, өзгөчө коомдук келечектердин көпчүлүгүн бай, колунда бар адамдардын, мурдагы атка минерлердин арзан баада жашыруун сатып алышып элге билгизбестен мыйзамдаштырып коюшу, деги эле менчиктештирүүнүн акыйкатсыз жүрүшү, эң негизгиси мамлекеттеги завод-фабрикалардын дээрлик иштебеши. Ал тургай алардын көпчүлүгүнүн тетиктеринин башка мамлекеттерге арзан баада сатылып кетиши жана башка ушул сыяктуу бир топ маселелер топтолгон.

2. Саясий коомдук себептерине 1990-жылдары Аскар Акаевдин бийликке келиши менен эле өлкөдөгү башкаруу органдарында мурдагы эле портократтардын бийликке келиши, кадр маселесинин чечилбеши, тагыраак айтканда түндүктүштүк маселесинин уланышы, эл менен бийликтин ортосундагы тыгыз байланыштын жоктугу, Үзөнгү-Кууштун Кытайга сатылышы, Аксы окуясында алты адамдын окко учушу, үй-бүлөлүк башкаруунун басымдуулук кылышы. Маданий эс алуу күндөрдүн, аш тойлордун көбөйүшү, аларга кеткен миллиондогон акчалардын дарексиз жоголушу, маданият, медицина билим берүү, спорт жана аскер тармактарына кайдыгер мамиле кылынышы, алардын эмгек маяналарынын аздыгы жана өз убагында берилбеши, карапайым элдин укуктарынын тебеленип-тепселиши жана башка ушул сыяктуу бир топ маселелерди айтсак болот. Мына ушулардын бары бышып жетилип олтуруп жогоруда айткандай революциялык кырдаалды пайда кылды. Ал эми революциянын чыгышына түрткү – бул 2005-жылдагы парламентке шайлоолор болуп калды. Карапайым элге мына ушул шылтоо гана керек болгон. Баарыбызга белгилүү болгондой март революциясы кан төгүүсүз тынчтык жолу менен ишке ашты. Бул дагы жогоруда белгиленгендей өлкөдөгү революциялык кырдаалдын чындап түзүлгөндүгүнөн кабар берет. Ал эми Элдик революцияны революция – деп атоо туура эмес, эч кандай революция болгон жок, жөн гана бийлик алмашуу же төңкөрүш болду, революциянын элементтери байкалбайт, мурдагы оппозиционерлер эле бийликке келди – деген коомдук пикирлер да жок эмес. Жогоруда белгиленгендей мындай коомдук пикирдин болушу бул мыйзам ченемдүү көрүнүш. Бирок биз 24-марттагы тарыхый окуяны коркпостон эле "Элдик революция" деп баа берсек болот. Себеби тарыхта

белгилүү болгон бардык революциялар бир күндө же бир жылда эле ишке ашкан эмес. Мисалы 1917-жылдагы Октябрь революциясы да бир күндө ишке ашып, бир системадан экинчи системага өтүп, кадр маселеси заматта чечилген эмес. Кандай гана революция болбосун жеңген жана жеңилген тарабы болот. Ошондой эле ушул болуп өткөн март революциясынын жакшы жана жаман жактары белгилүү. Алсак, жакшы жагы эң башкысы тынчтык жол менен болгондугунда. Андан кийин жаңы өкмөттү Конституциялык сот дароо таанып, анын аркасында бир топ эл аралык уюмдар, эң башкысы Россия, Казакстан, Өзбекстан өндүү стратегиялык өнөктөштөрүбүз жаңы бийликти таанып жардам, сунуш кылууга чейин барды. Кийинки жагы парламенттик кризис тереңдебей бир палаталуу легитимдүү парламенттин ишке кириши.

Ал эми жаман жагы болуп өлкөдөгү мародерчулук. Ар кандай элементтеги криминал чөйрөсү. Өлкөнү ар тараптан талап-тоноо, талкалоо бул мамлекеттин экономикасын бир кыйла деңгээлге артка калтырды.

Ар кандай саясий күчтөрдүн таасири менен кыргыз коому элдик ыңкылаптын эрежелери, талаптары менен эмес, улуттук, конституциялык мейкиндикте өнүгүү жолуна түшкөндүктөн, президенттин ант берүүсү ыңкылап жеңгенден 5,5 ай өткөндөн кийин туруктуу өкмөттү түзүү жана антын кабылдоо 8,5 айдан кийин өткөрүлдү. Демек калайык калктын социалдык ыңкылаптан күткөн ыңкылаптын аракети жана жыйынтык кетенчиктери, экономикалык, социалдык абалда калк күткөн көзгө көрүнөөрлүк өзгөрүүлөр болбоду. Натыйжада, калк арасындагы ар кандай социалдык багыттардын жандануусуна шарттар жана өбөлгөлөр түзүлдү. Бүгүнкү күндө Кыргызстан эли жарандар коомчулук үч өлчөмдө жашагандай болууда.

1. Советтик империянын саясаты жана аны эңсөө менен.

2. 20-кылымдын 90-жылдарынын башында "асмандан түшкөн" азаттыктын жана аны башкаруунун кесепеттери, азап тозоктору менен.

3. Элдик ыңкылаптын натыйжаларын күтүү менен. Булардын ар бири адамдардын өмүрү, тагдыры күткөнү менен айырмалананып турат. Канткенде да ар бир коомдогу окуянын өз орду бар. Ал сөзсүз коомго кандайдыр бир өзгөрүү алып келет.

Адабияттар:

1. Замандаш журналы // 2005 апрел №4 20-21б.
2. Правда Кыргызстан // 2008 20.03 №2.
3. Кыргызстан 24-март // Бишкек 2006 91-бет.
4. Кыргыз туусу // март 2006 №26 саны 4-бет.
5. Эркин ТОО // 2006-жыл 17-март. 8-бет.

Рецензент: к.и.н., доцент Жаркынбаев Т.Ж.